

Ribų ženklėjimas ir atskirtis paribio etninėje bendruomenėje: etninių veikėjų vaidmuo ir strategijos

Violeta Podagelytė

LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS, SOCIOLOGIJOS INSTITUTAS

A. GOŠTAUTO G. 11, LT-01108 VILNIUS

EL. PAŠTAS: VIOLETA.PODAGELYTE@URM.LT

Etniškumo studijos, 2014/2. P. 69–88 © Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2014

SANTRAUKA. Tyrime, vykusiame 2014 m. vasario ir kovo mėnesiais, buvo analizuojamas etninės tapatybės veikėjų Punsko ir Seinų krašte tapatybės išlaikymo strategijos. Lauko tyrimas, kurio metu atlikti 45 nestruktūruoti ar pusiau struktūruoti interviu, atskleidžia, kaip paribio krašto etninės bendruomenės lyderiai suvokia grėsmes ir pavojus kolektyviai tapatybei ir kokias išlaikymo strategijas pritaiko kaip atsaką. Surinkta medžiaga rodo, kaip sureikšminto ir idealizuoto lietuviybės įvaizdžio kūrimas, narystės bendruomenėje kriterijų nustatymas, alternatyvių požiūrių ir tapatybių nepripažinimas ir jų poreikių ignoravimas sukuria atskirties barjerus ir *čiudokų* kategorijas. Straipsnyje taip pat aptariama, kaip etninės tapatybės veikėjai, įgyvendindami tapatybės išsaugojimo misiją kartų perspektyvoje, užtvirtina savo monopolistinę poziciją bendruomenėje ir etninės ekonomikos tvarumą.

Pagrindiniai žodžiai: kolektyvi tapatybė, paribio krašto bendruomenė, etninės tapatybės veikėjai, grėsmių suvokimai, tapatybės išlaikymo strategijos.

Etninės tapatybės veikėjai. Teorinės prieigos

Grupių tapatybės klausimai socialiniuose moksluose gali būti analizuojami pagal dvi pagrindines paradigmas, kilusias iš skirtingų ontologinių prielaidų: vadinamosios prigimtinės ir konstruktyvistinės (Berg-Sorensen, Holtug, Lippert-Rasmussen 2010). Jei prigimtinė paradigma traktuoja grupės bruožus kaip kylančius iš jos prigimties, tai konstruktyvistinė prieiga atmeta tokį socialinį determinizmą ir analizuoja kolektyvius reiškinius kaip socialinius konstruktus, kurie modeliuojami, performuojami ir mobilizuojami pagal kultūrinius kontekstus ir galios centrus. Labai svarbu pažymėti, kad nors konstruktyvistai tapatybę laiko istoriškai ir socialiai suformuotu reiškiniu, taip pat jį charakterizuoja kaip dinaminį procesą, kurio metu tapatybė gali kisti ir būti formuojama. Būtent šiame dinamiškame procese atsiranda vietos individualiam ir kolektyviam veiksmui.

Nagrinėdama kolektyvaus veiksmo svarbą, Karen A. Cerulo (1997) akcentuoja grupės sąmoningumą, pasireiškiantį per veiksmų koordinavimą, apsaugos ir

atakos mechanizmų vystymąsi, diferenciaciją, ribų žymėjimą, bendradarbiavimo ir rungtyniavimo, įtikinėjimo ir prievartos naudojimo taktikas. Tačiau būtina pabrėžti, kad kolektyvus veiksmaus vyksta ne tuščiam lauke, o veikiau tam tikroje socialinėje apribojimų ir galimybių terpėje: pavyzdžiui, Ingo W. Schroeder siūlo atkreipti dėmesį į sąlygas, kuriomis tapatybės diskursas yra gvildenamas, ir interesus, kuriems šis diskursas tarnauja (Schroeder 2010). Taigi etninė tapatybė, taip pat kaip ir kitos socialinės tapatybės, yra dinaminio proceso, sąlygojamo konkrečių sąlygų ir veikėjų, dalis, t. y. ji turi būti suvokiama ne vien kaip tarptautinių santykių visumos padarinys⁶, bet taip pat kaip aktyvaus veiksmo pasekmė. Allanas Hobenas ir Robertas Hefneris (1991) pabrėžia, kad etniškumas yra atnaujinamas, modifikuojamas ir performuojamas kiekvienoje kartoje. Šiuos procesus lemia įvairios aplinkybės, bet, kaip minėjome, reikia pabrėžti, kad etninė tapatybė gali būti ir yra formuojama pačių individų ir grupių, turinčių kolektyvius bei asmeninius interesus. Būtent šiame procese yra svarbus etniškumo arba etninės tapatybės veikėjų vaidmuo, kuris ir yra centrinis atspirties taškas pristatomame tyrime.

Etniškumo veikėjai (šiam darbe – etninės tapatybės veikėjai) pagal Nelsono Kasfiro (1979) apibrėžimą yra „vietiniai kultūros entuziastai ir politiniai verslininkai, duodantys formą ir balsą etninei tapatybei ir mobilizuojantys veiksmui suburdami individus aplink save tarsi aplink kultūrinę rinkimų apygardą“. Referuodamas į Maxo Weberio kategorizaciją apie politiką kaip pragyvenimo šaltinį ir politiką kaip pašaukimą (Gerth, Wright Mills 1946), Rogersas Brubakeris (2004) naudoja *etnopolitinių verslininkų apibrėžimą* ir pabrėžė, kad šie gali gyventi „iš“ arba / ir „dėl“ etniškumo. Jų tikslas – remtis etninėmis grupėmis, telkti jas ir kviesti veikti. Pasak Reettos Toivanen (2007), etninės tapatybės veikėjai grupėms telkti naudoja „tapatybės diskursą“ kaip išgyvenimo strategiją (angl. *identity talk*), kuriuo siekia sukurti vieningos ir kompaktiškos grupės įvaizdį. Kiti tyrėjai (Reicher, Hopkins, Levine, Rath 2005: 627) priduria:

Visi tie, kurie siekia formuoti socialinę realybę, – politikai, nevyriausybinių organizacijų atstovai, judėjimų aktyvistai, – yra susirūpinę socialinių kategorijų apibrėžimu. Kad šis apibrėžimas būtų efektyvus, jie turi būti įgudę *tapatybės verslininkai* (veikėjai). Bendrąja prasme šie įgūdžiai apima vienos kategorijos, kurią verslininkas (veikėjas) nori mobilizuoti, suformavimą, projekto, kuris turi siekti su ta kategorija susijusių vertybių, normų ir prioritetų, sukūrimą ir savęs, kaip kategorijos prototipo, pristatymą.

Barbara Ballis Lal (1997) išskiria *etninės tapatybės veikėjus*, kurie atstovauja subordinuotoms / mažumų grupėms, veiklos kryptis ir strategijas. Visų pirma,

⁶ Fredrickas Barthas (Barth 1969) smarkiai akcentavo santykiškumo elementą; Thomas Hylendas Eriksenas suvokė etniškumą kaip tvarią ir sistematišką dviejų grupių, laikančių save skirtingomis, kultūrinių skirtumų komunikaciją (Eriksen 2001).

etninės tapatybės veikėjai apeliuoja į tapatybės sureikšmintą (angl. *essentialized*) įvaizdį, kuriame etniškumas yra svarbesnis už visus kitus savęs priskyrimo arba identifikacijos elementus. Etninės tapatybės veikėjai visų narių likimą traktuoja kaip neišvengiamai susietą su grupe, kurioje etniškumas yra svarbesnis nei socialinė klasė, darbinė veikla, išsilavinimas, lytis, religija ar kiti identifikacijos dėmenys (Ballis Lal 1997). Autorė pabrėžia, jog kartais toks sureikšmintas įvaizdis yra jau egzistuojantis ir institucionalizuotas, bet dažnai jis būna etninės tapatybės veikėjų naujai sukuriamas arba sustiprinamas.

Etninės tapatybės veikėjai neigia tapatybės įvairovę ir kismą, nepaiso dviprasmiškų ar naujai atsirandančių tapatybės formų, pavyzdžiui, mišrių šeimų. Jie nepaiso tų bruožų ir savybių, kurie modernioje visuomenėje padėtų tapatybei transformuotis ir prisitaikyti prie kintančių situacijų ir kontekstų. Šie veikėjai taip pat stengiasi neigti „išėjimo“ iš tam tikros grupės galimybes (angl. *exit*), o tai skatina tam tikrus individus atsitraukti ir pradėti „deidentifikacijos procesą“. Kaip apibendrina Kimberly D. Elsbach ir C. B. Bhattacharya, „deidentifikacijos procese“ individai atskiria savo tapatybes nuo grupių ir jų vertybių, taip pat nuo organizacijų, kurios įkūnija tas vertybes ir prieštarauja individo esminiems, su savo paties suvokimu susijusiems įsitikinimams (Elsbach, Bhattacharya 2001).

Tapatybės ir priklausymo grupei sureikšminimas etninių tapatybės veikėjų naudojamas siekiant monopolizuoti ribotus išteklius ir sukurti privilegijuotas pozicijas bendruomenėje. Anot Barbaros Ballis Lal, materialiniai ir simboliniai atlygiai, įsisavinami per monopolizacijos procesą, sukuria pasakatų sistemą etninės tapatybės veikėjams ir prielaidas socialiniam užsidarymui. M. Weberio aiškinimu, socialinis uždarymas yra procesas, kurio metu socialinės kolektyvinės grupės siekia maksimaliai išnaudoti savo pozicijas ir apriboti prieigą prie ekonominių ir kitokio pobūdžio galimybių ir išteklių (Parkin 2006). Taigi siekdami maksimaliai sutelkti resursus bei išnaudoti paskatas etninės tapatybės veikėjai naudoja strategijas, skatinančias socialinio uždarymo procesą, kurio metu atsiranda autsaiderių ir netinkamų priklausyti grupei kategorijų.

Trečia charakteristika, būdinga etninės tapatybės veikėjams, yra tai, kad jų veikla skatina prisitaikymą (angl. *conformity*) ir sukuria socialinės kontrolės mechanizmą. Etninių tapatybės veikėjų galia ir prievartos strategijos reikalaujant prisitaikymo prie „sureikšminto“ etninio įvaizdžio ir elgesio normų čia pasireiškia būtent per atlygių ir bausmių priemones. Etniniai tapatybės veikėjai aktyviai skatina ir atlygina asmenų susitapatinimą su grupe bei jų tinkamą elgesį. Nepritarimas dominuojančiam tapatybės suvokimui ir nustatytoms elgesio normoms traktuojamas kaip grėsmė bendruomenės poreikiams ir gerovei, todėl atgrasymo ir bausmių metodais siekiama riboti prieštaraujančių ir kitoki matymą turinčiųjų galimybes dalyvauti bendruomenėje.

Kita dalis teorijų, labiau kreipiančių dėmesį į kolektyvų grėsmių suvokimą, teigia, kad esamos ar suvokiamos išorinės grėsmės dažniausiai sustiprina grupės vidinę sanglaudą (t. y. grėsmės priverčia grupes stiprinti identifikacijos mechanizmą ir pakelti atskirties barjerus), o su šiomis grėsmėmis grupės kovoja dažniausiai naudodamos tris tapatybės išlaikymo strategijas (Lewis, Crisp 2003): priešiškos grupės sumenkinimą (paaštrėjęs negatyvus kitos grupės vertinimas susietas su savo grupės pozityvia reprezentacija, šios grupės išskirtinumo akcentavimu); grupės tapatybės sutvirtinimą (bandymas atvaizduoti grupę kaip homogenišką, vienalytę, vieningą, o jos narius kaip išskirtinius, būdingus tik tai grupei individus); patvirtinamąjį elgesį (kuomet grupė yra iš dalies uždaroma, o grupės viduje nustatomi bendri tikslai ir bendros veiksmo gairės, stiprinančios kolektyvią tapatybę).

Tapatybės išlaikymo kontekste komunikacijos priemonės turi ypatingos svarbos etninėms mažumoms (Fong, Chuang 2004). Kaip pripažįsta Stephenas Haroldas Rigginsas, „žiniasklaida esminį vaidmenį apibrėžiant, išsaugant ar silpninant etnines (ar nacionalines) tapatybes“ (Riggins 1992), todėl etninės tapatybės veikėjai jas gali tikslingai pasitelkti siekdami įtvirtinti norimą tapatybės įvaizdį bei socialines normas ir perteikti nustatytus bendruomenės tikslus. Šiame straipsnyje tapatybės išlaikymo strategijų aspektai (tapatybės sureikšminto įvaizdžio formavimas, priešiškos grupės sumenkinimas ir grupės bendrų tikslų išaukštinimas, alternatyvių tapatybės suvokimų atmetimas naudojant socialinės kontrolės mechanizmus ir skatinant prisitaikymą) buvo plačiai aptiktinkami Punsco ir Seinų krašto vietos žiniasklaidos diskurse, o vėliau dažnai dokumentuojami ir analizuojami etnografiniu tyrimo metu.

Empirinio tyrimo metodologija

Atliktas kokybinis tyrimas apėmė keletą etapų, kurių pirmasis buvo pasiruošimas lauko tyrimui. Pasiruošimo metu buvo analizuojama vietos žiniasklaida ir identifikuojami etninės tapatybės veikėjai. Remiantis žiniasklaidos analizės rezultatais, buvo nustatytas kokybinio tyrimo laukas ir iškelti tolimesni tyrimo klausimai. 2013 m. vasario ir kovo mėnesiais per lauko tyrimą Punsco ir Seinų krašte buvo atlikta 45 nestruktūruotų arba pusiau struktūruotų giluminių interviu su skirtingas pozicijas bendruomenėje užimančiais asmenimis.

Ruošiantis lauko tyrimui buvo remiamasi www.punskas.lt ir žurnale *Aušra* publikuotais straipsniais (*Aušros* žurnalo leidžiamų straipsnių analizė apėmė 2012–2013 m. pirmąjį pusmetį). Svarbu pabrėžti, kad ne visi straipsniai buvo aktualūs analizuojamai temai, o kai kurių analizuojamų straipsnių autoriai nebuvo šio krašto lietuviai, tačiau pati publikuojamų straipsnių atranka, temos pristatymas, redakciniai ir maketavimo aspektai leido geriau susipažinti su vie-

tinės redakcinės komandos strateginiais sprendimais. Straipsniai buvo analizuojami kompleksiskai: nustatomas straipsnio pobūdis (informacinis, švietėjiškas, apeliacinis ar mišraus tipo), įvardijama straipsnio tematika, keliami klausimai ir problematika, analizuojama išraiškos forma (naudojami retoriniai klausimai, palyginimai, supriešinimai, istorinės analogijos, kalbiniai elementai: epitetai, deminutyvai ir kt.). Analizės metu buvo siekiama išskirti tapatybės suvokimus ir esamas grėsmes (nuo aiškiai įvardijamų grėsmių, tokių kaip lietuviškų mokyklų uždarymas, iki labiau užslėptų ir netiesiogiai įvardijamų grėsmių lietuvybei, pavyzdžiui vėjo jėgainių įtaka kraštovaizdžiui).

Atsižvelgiant į temos specifiką, tolimesniame etape nuspręsta vykdyti lauko tyrimą ne tik telkiant dėmesį į etninės tapatybės veikėjus (asmenis, gyvenančius „iš“ ir „dėl“ lietuvybės, kurių pagrindinė veikla ir pragyvenimo šaltinis susiję su lietuvybės sklaidos tradiciniais centrais, t. y. mokyklomis, asociacijomis, kultūros namais), bet ir į kitų profesijų atstovus, dirbančius privačiame, valstybiniame arba nevyriausybiniam sektoriuje, tarp jų – buvusius aktyvius bendruomenės narius. Nei amžius (visi apklausti informantai buvo ne jaunesni kaip 18 m.), nei lytis nebuvo pasirinkti kaip reikšmingi rodikliai atsirenkant informantus ir analizuojant duomenis (analizuojant surinktus duomenis nebuvo pastebėtos tai paneigiančios tendencijos), o pagrindiniu atrankos principu buvo asmenų pozicija bendruomenėje: siekta apklausti tiek centrinius, tiek ir marginalius, „kraštinius“ arba „periferinius“, narius, t. y. tuos, kurie nedalyvauja arba tik epizodiškai dalyvauja bendruomenės gyvenime (toks skirstymas iš dalies atsiranda dėl pačių informantų savęs pozicionavimo bendruomenėje, tačiau neaprečia skirtingų tiek centrinių, tiek „periferinių“ narių aktyvumo bendruomenės gyvenime lygių). Etninės tapatybės veikėjų identifikavimas nebuvo sudėtingas (dar pasiruošimo tyrimui etape buvo identifiukuoti pagrindiniai etninės tapatybės veikėjai, kurie užima svarbius vaidmenis ir pozicijas bendruomenės gyvenime), tyrimo metu buvo naudojamas sniego gniūžtės principas identifikuojant kitų profesijų asmenis ir ypač tuos informantus, kurie, būdami bendruomenės gyvenimo paraštėse, galėjo pateikti skirtingą ir kontrastingą interpretaciją. Būtent šių informantų matymas ir bendruomenės narių skirstymas į „juos“ (lyderius, monopolizavusius politinius ir ekonominius bendruomenės resursus) ir „mus“ (neturinčius įtakos) tapo interpretaciniu įrankiu, kuriuo remiantis buvo analizuojami tyrimo rezultatai.

Visi per šį laikotarpį (2013 m. vasario ir kovo mėn.) apklausti informantai yra Punsko ir Seinų krašto gyventojai, visiška dauguma jų – šio krašto kilmės ir identifikuojantys save šio krašto lietuviais (ne šio krašto kilmės informantai buvo apklausiami tik tuomet, kai to reikalavo jų specifinė pozicija, t. y. profesija ar padėtis bendruomenėje). Lauko tyrimo metu atlikta 45 nestruktūruotų arba pusiau struktūruotų interviu, kurių dauguma, atsižvelgiant į temos jautrumą

ir informantų pageidavimus, buvo neformalūs pokalbiai, vykdomi nenaudojant įrašymo priemonių, užsirašant apklaustųjų atsakymus į pateiktus klausimus. Ne visi interviu buvo vienodos trukmės ir vienodai išsamūs (trukmė vyravo nuo 3 valandų iki pusvalandžio), su keletu asmenų buvo atliekami pakartotiniai interviu (tais atvejais, kai reikėdavo pasitikslinti atsakymus į tam tikrus klausimus arba kai informantas ilgai neįgydavo daugiau pasitikėjimo). Keletą kartų buvo vykdomi grupiniai interviu-pokalbiai (informantai bendravo tarpusavyje, o tyrėjas būdavo priimamas kaip sveikios svečias), kurių metu tyrėjas prašydavo informantų pasisakyti viena ar kita tema, o informantai turėjo galimybę ne tik atskleisti savo požiūrį, bet ir tarpusavyje diskutuoti tyrėjo iškeltais klausimais.

Tyrimo metu iškilo ir kitų su tyrimo etika susijusių klausimų: be jau minėto poreikio užtikrinti informantų konfidencialumą, taip pat buvo svarbu atskleisti informantams tyrimo tikslą. Kadangi tyrimo tematika yra gana jautri, buvo pasirinktas kompromisinis variantas, kuris užtikrino tyrimo skaidrumą nekeliant grėsmių tyrimo rezultatyvumui, t. y. informantams tyrimo tematika buvo iš dalies atskleidžiama, akcentuojant lietuvių bendruomenės veiklą ir tarptautinius šio krašto lietuvių ir lenkų santykius. Visiškas tyrimo tikslų atskleidimas būtų galėjęs paskatinti etninės tapatybės veikėjus bendrauti itin sukaustyti (asmenys, žinodami, jog tyrimo metu nagrinėjama jų veikla ir tos veiklos įtaka, labiau linkę telkti dėmesį į pozityvų savęs ir savo veiklos pristatymą nei į savo nuomonės atskleidimą). Taip pat ir kiti informantai, kurie šiuose pokalbiuose išvelgė grėsmę ir todėl ne iš pirmo karto atvirai dėstė savo mintis ir prašė visiško konfidencialumo, būtų neigiamai ir įtariai vertinę tyrimą, jei būtų nurodoma, jog tyrimo tema tiesiogiai susijusi su bendruomenės lyderiais ir jų veikla. Taigi, apsisprendimas tik iš dalies atskleisti tyrimo tematiką visų pirma vadovavosi rezultatyvumo poreikiu (dalis tyrimo skaidrumo buvo paaukota dėl tyrimo kokybės užtikrinimo), tačiau surinktų duomenų analizės pristatymas pirmiausia vadovavosi profesinės etikos normų užtikrinimo poreikiu (visiško konfidencialumo garantijos neleido atskleisti kontekstinės informacijos apie informantus, kuri neabejotinai būtų buvusi naudinga pristatant darbo rezultatus).

Lietuvių etninė mažuma Punsko ir Seinų krašto kontekste

Remiantis Stefano Wolffo klasifikacija, galima teigti, kad Lenkijos lietuviai šiame paribio krašte sudaro „išorinę mažumą“ (Wolff 2002), t. y. etninę grupę, reziduojančią vienos valstybės teritorijoje (Lenkijoje), bet lingvistiškai, kultūriškai ar religiškai giminingą kitos valstybės, esančios kaimynystėje (angl. *kin-state*), titulinei tautai ir siekiančią tą ryšį išsaugoti. Šios išorinės mažumos skaitlingu-

mas ilgainiui kito, bet nusistovėjus politinių vienetų sienoms pastebėtos šios tendencijos: pokario laikotarpiu lietuvių teritorinis išsidėstymas Lenkijoje ne labai kito, bet jų skaičius ženkliai sumažėjo: jei po Antrojo pasaulinio karo lietuvių skaičius siekė 9 000 (Chałupczak, Browarek 1998), tai 2002 m. surašymo duomenimis lietuvišką tautybę deklaravo tik 5846⁷ asmenys, kurių net 90 proc. gyveno Lenkijos paribio krašte (Barwinski, Lesniewska 2013). Pagal 2011 m. surašymo duomenis visoje Lenkijoje šiuo metu gyvena apie 8000 asmenų, identifikuojančių save lietuviais, apie 5000 jų lietuviybę iškelia kaip pirminį savo tapatybės šaltinį (*Raport z wyników. Narodowy spis Powszechny Ludności i Mieszkań* 2011). Būtent Šiaurės rytų Lenkija, dažnai vadinama *Suwalszczyzna* (Palenkės vaivadijos dalis), pasižymi didele šiame krašte gyvenančių lietuvių teritorine koncentracija (Barwinski, Lesniewska 2013), išsidėsčiusia vadinamajame Suvalkų trikampyje – teritorijoje tarp Suvalkų, Seinų ir Punsko.

Svarbu paminėti, kad Palenkės vaivadijos Seinų apskritis, sudaryta iš Seinų miesto, Seinų, Punsko, Krasnapolio ir Gibų valsčių, yra vienas skurdžiausių Palenkės vaivadijos rajonų. Kaip rodo atliktos studijos duomenys (*Szczegółowa analiza lokalnego rynku pracy w powiecie sejneńskim*, 2013), skirtumas tarp išlaidų ir pajamų čia yra vienas aukščiausių, palyginti su kitomis apskritimis, todėl rajonas yra nuostolingas ir nepajėgus save išlaikyti. Seinų apskritis pasižymi aukštu nedarbu (2013 m. rugsėjo mėnesio duomenimis nedarbo lygiu Palenkės vaivadijoje Seinų apskritį lenkia tik Kolno ir Grajevo apskritys) ir santykinai žemu pragyvenimo lygiu. Nedarbo lygis Seinų apskrityje yra daug didesnis nei šalies vidurkis (19,7 proc. palyginti su 13 proc. Lenkijos vidurkiu), o vidutinis darbo užmokestis (2012 m. gruodžio duomenimis) siekė tik 88,9 proc. vidutinio darbo užmokesčio šalyje (daugiausia nedarbo ir skurdo problemų yra Gibų, Krasnapolio ir Punsko valsčiuose ir kaimo vietovėse, kuriose nedarbas sudaro 51,1 proc. visos apskrities nedarbo). Žema darbo paklausa (užregistruotos 1 215 darbuotojų, kurių didžioji dalis yra mažosios įmonės, veikiančios paslaugų sektoriuje ir neturinčios darbuotojų; tik šešios jų įdarbina nuo 50 iki 249 darbuotojų ir tik viena įdarbina nuo 250 iki 999 darbuotojų) sukuria labai ribotas įsidarbinimo galimybes. Dėl šių aplinkybių apskritis yra mažiau patraukli vieta gyventi, tai lemia ir pastebimai neigiamą migracijos balansą. Minėti tyrimo duomenys rodo, kad dalis darbingo amžiaus gyventojų išvyksta ieškoti darbo į kitas Palenkės vaivadijos apskritis, kitas vaivadijas arba net į užsienį (toks darbingo amžiaus asmenų mobilumas susijęs ir su tuo, kad, nepaisant didelio ir gerai išplėto pradinio ir vidurinio mokslo ir ugdymo įstaigų tinklo, apskrityje

⁷ 2011 m. surašyme naudota skirtinga metodologija. Lietuvių tautybę deklaravo 7 863 asmenys, kurių 4 830 įvardijo vienintelę tautinę tapatybę – lietuvių, o 3 032 deklaravo dvigubą tautinę tapatybę. Žr. M. Barwinski, K. Lesniewska (2013).

nėra aukštųjų mokyklų, kurios įsikūrusios didesniuose miestuose). Įdomu, kad atlikta analizė parodė, jog, nepaisant įvairių sunkumų, apskritis pasižymi specifškai aukštu nevyriausybinų organizacijų skaičiumi, tarp jų ir krašto lietuvių organizacijomis.

Išties, pasikeitus geopolitinėms aplinkybėms, Seinų ir Punsco krašto lietuvių bendruomenės veiklai formaliai įteisintų apribojimų neliko: kai Lenkijoje lietuvių bendruomenė įgijo politines teises ir tapo laisva organizuoti savo visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą, krašto lietuviai įkūrė arba atgaivino nemažai organizacijų, fondų, lietuviška veikla tapo remiama valstybiniu ir vietos lygmeniu, vietos lietuviai galėjo nedraudžiamai palaikyti santykius su Lietuva, kuri aktyviai palaikė ir rėmė lietuvišką veiklą: buvo įsteigtas vyskupo Antano Baranausko fondas *Lietuvių namai*, finansuojama Seinų *Žiburio* mokyklos statyba, teikiamos lėšos ir dotacijos kitiems projektams. Šiuo metu Punske ir Seinuose veikia keliolika lietuviškų organizacijų ir kultūros būrelių, besiglaudžiančių prie lietuviškų mokyklų ir kultūros namų. Tačiau, kaip parodė vietos žiniasklaidos analizė, lietuvių etninės mažumos „išlikimo klausimas“ visgi plačiai vyrauja bendruomenės viešajame diskurse ir yra gvildinamas aptariant švietimo sistemos ir tautinio, istorinio paveldo išsaugojimo klausimus.

Silpstančios tapatybės suvokimai: šeima, bendruomenė ir mokykla

Kaip pastebėjo Petras Kalnius, Punsco ir Seinų krašto lietuviams gimtoji kalba yra svarbiausias veiksnys siekiant išlaikyti etninę tapatybę (Kalnius 2006). Būtent lietuvių kalbos vartojimas kasdieniniame gyvenime, švietimo ir kultūrinėje veikloje, jos perdavimas ateities kartoms yra tas faktorius, kuris laikomas etninės tapatybės išsaugojimo *sine qua non*. Tačiau šeima, vadinamasis „tautiškumo pagrindas“, vis dažniau įvardijama kaip silpnoji tapatybės išsaugojimo grandis, kaip potenciali grėsmė, o pagrindinis vaidmuo ją išlaikant vis daugiau tenka būtent švietėjiškai veiklai, visų pirma mokykloms, aplink kurias verda suvokiamai silpstančios bendruomenės gyvenimas.

Didžioji dalis respondentų, prašomi apibūdinti lietuvių etninės mažumos padėtį ir jos santykius su lenkais, kaip didžiausią problemą nurodė ne kokias konkrečias lietuviškos veiklos kliūtis, o bendrine prasme patį „nutautėjimo“ procesą, kuris labiausiai, jų nuomone, pasireiškia būtent šeimos sferoje ir ypač per kalbos „išsizadėjimą“. Šeimas respondentai, tiek etninės tapatybės veikėjai, tiek kiti bendruomenės nariai ar jos paraštėse esantys asmenys, buvo linke skirstyti į dvi grupes: į *grynas*, *šėyras*, *tikras* lietuviškas šeimas (sudarytas iš lietuvių kilmės asmenų) ir į mišrias šeimas (sudarytas iš lietuvių ir kitos etni-

nės grupės, dažniausiai lenkų, asmenų). Tokia vyraujanti kategorizacija buvo plačiai naudojama net asmenų, kurie patys yra sukūrę mišrias šeimas, taigi plačiai priimtina ir vartojama bendruomenės diskurse. Remiantis respondentų pasisakymais, galima teigti, kad nutautėjimo procesas, nors ir nevienodai, paliečia abi šias grupes. Ščyros lietuviškos šeimos, sudarytos iš lietuvių kilmės asmenų, yra linkusios „nutautėti“ tuomet, kai lietuvių kalba yra nevertinama kasdieniniame gyvenime arba, jei vartojama, kai tų šeimų lietuviybės perdavimo iš kartos į kartą mechanizmas yra pakirstas, t. y. kai vaikai neleidžiami į lietuvišką mokyklą arba jie išsižada gimtosios kalbos. Etninės tapatybės veikėjas, vienas iš kultūros organizacijų aktyvistų, paklaustas ar yra daug jam žinomų lietuvių, kurie neidentifikuoja savęs lietuviais, pasakojo:

Yra tokių šeimų, kur abu tėvai lietuviai, bet niekad neleis savo vaiko į lietuvišką mokyklą... Jau su lenkais bendrauja... O jei paklaus dar vaiko, tai jis tik į lenkišką norės.

Dauguma etninių tapatybės veikėjų lenkišką mišrių šeimų elementą laikė stipresniu, taigi natūraliai nustelbiančiu ir užgniaužiančiu lietuviškąjį. Lietuviai, visgi sugebantys atsispirti tokiai nutautėjimo tendencijai ir mišriose šeimose išlaikyti lietuvišką kalbą bendruomenės akyse yra gerbiami ir įvardijami kaip *aršūs, tikri* lietuviai.

Tyrėjas: *Kaip žiūrite į mišrias šeimas, juk jų čia daug? Kokį vaidmenį jos vaidina išlaikant lietuviybę?*

Etninės tapatybės veikėjas, vienas iš asmenų, formuojančių žiniasklaidos diskursą:

Į tai žiūrim kaip į blogį, kaip į nutautėjimą, kaip į savo tėvų kultūros išdavystę... Deja, taip yra. Išduoda tautą, tėvų papročius... Mišri šeima dar nieko nereikštinu, bet tampa lenkiška – tai išdavystė.

Tyrėjas: *O kodėl ji turi būtinai tapti lenkiška?*

Etninės tapatybės veikėjas: *Lenkų pusė stipresnė... Nustelbia... Ir mes esam labai silpni, nusilpę, mišrių šeimų vis daugiau.*

Mišrios šeimos tokių respondentų dažnai buvo įvardijamos kaip nutautėjimo proceso leitmotyvas. Tokios šeimos buvo priešpriešinamos *grynomis, tikroms, ščyroms* šeimoms. Sulenkėjusiems lietuviams ir mišrių šeimų vaikams vadinti etninės tapatybės veikėjai, tarp jų ir mokytojai, vartoja tokius žodžius kaip *išvirkštakelnis, išvirkštarankovis, mozūras. Mozūras*, respondentų aiškinimu, „yra pravardžiavimas, nepagarbos rodymas lenkų atžvilgiu... Pyksta lietuviai (jie irgi taip vadinami), kai ant jų taip pasako“. Tačiau respondentai nurodė, kad nevengia taip vadinti ir savo giminių (ne tiesiogiai, bet už akių), jei šie neišmoko vaikų lietuvių kalbos. Viena kultūros darbuotoja apibūdino *išvirkštakelnius* arba *išvirkštarankovius* kaip „sulenkėjusius lietuvius, tuos kurių vienas tėvų lietuvis arba abu, o vaikas lenkas“.

Etninės tapatybės veikėjas, dirbantis mokykloje, diskutuodamas apie mišrių šeimų vaikus ir jų galimybes įsitraukti į lietuvišką veiklą, svarstė: *Kai sueina lietuviai ir lenkai, jų vaikai patampa priešiški... Kai kraujas susimaišo... grynakraujai nėra tokie priešiški... Mišrūs kenkia bendrai tautinei savimonei... Įvyksta tapatybės konfliktas.*

Ščyrų ir mišrių šeimų sąvokos turi aiškia vertybinę konotaciją, ir dėl šios priežasties respondentai neretai išsakydavo palankesnę nuomone apie *ščyrus lenkus* (ypač apie tuos, su kuriais istoriškai turėjo mažai kontaktų, taigi ne apie šio krašto lenkus) nei apie *nutautėjusius lietuvius*, nors šio krašto lenkai respondentų neretai buvo apibūdinami kaip *britkūs žmonės*, tingūs, arogantiški, pasipūtę, žeminantys lietuvius (įvardytos lietuviškos savybės buvo siejamos su darbštumu, tvarkingumu, protingumu, tolerantiškumu). Šis ryškus kategorizavimo elementas, sparčiai mažėjančios ir silpstančios bendruomenės grėsmės akcentavimas atsispindėjo ir vietos žiniasklaidos etniniame diskurse⁸. Čia Lenkijos lietuviai visų pirma vaizduojami kaip *nelenkai* (apibrėžimas per supriešinimą), daugelyje publikuotų straipsnių pastebimas socialinis palyginimas ir morališkai viršesnio / žemesnio priskyrimas. Noras išlaikyti *grynumą* ar *ščyrumą*, taigi moraliai viršesniojo statusą, dažnai įvardijamas būtent respondentų, turinčių suaugusius vedybinio amžiaus vaikus, tačiau jaunesnės kartos atstovai, ypač tie, kurie patys sukūrė mišrias šeimas, dažniau atmesdavo tokias kategorizacijas ir su jomis susijusias vertybines konotacijas.

Etninės tapatybės veikėjas, dirbantis kultūros sferoje: *Yra lenku, atvažiavusių iš Lenkijos glūdumos (kepėjas, veterinarai)... Jie tikri lenkai... tarp jų problemų nekykla... Kyla su tais, kurie nesupranta, ar jie lietuviai ar lenkai... Tokių šeimų vaikai... jiems maišomas protas... Vaikas nesupranta, kuom jis turėtų būti.*

Tyrėjas: *Bet lietuvių čia mažai, visi beveik giminės, mišrios šeimos neišvengiamos? Ar už pusbrolių tekėti?*

Respondentas: *Pusbrolių vaikai jau kuria šeimas, tokių atvejų yra... Mano pačios šeimoje yra atvejis, kai vyras su žmona pasirodė esantys giminaičiai... Labai džiaugiamės, kai kuriasi šeimos su lietuviais, atvykusiais iš Lietuvos... Labai nenorėčiau, jei mano šeimoj būtų lenkas... Norėčiau, kad nebūtų juodas, kad būtų to pačio tikėjimo, ir jei lietuvis, tai išvis idealiausias variantas.*

Daugelio etninės tapatybės tyrėjų nuomone, priklausymas vienai ar kitai etninei grupei yra prigimtinis (Kaip sakė etninės tapatybės veikėja, dirbanti

⁸ Etninis diskursas gali būti suprantamas bendrąja prasme kaip socialinių ir kultūrinių interakcijų, kurios išreiškia etniškumą, visuma. Konkrečiai šiame darbe vietos žiniasklaidos etninis diskursas apima tekstinius, oficialius šaltinius ir jų keliamas idėjas bei problematikas, kurios nusako ir apibrėžia etniškumą.

kultūros sferoje, „čia nepasirenki, ar būti lenku ar lietuviu – niekas tokios teisės nedavė... Tautybė yra prigimtinė“, o tapatybė yra traktuojama kaip vienybė:

Vietinis politikos veikėjas, bendruomenės narys, paklaustas, ar galima save laikyti dviejų tautybių ir kultūrų atstovu, nepritarė tokiam teiginiui: *Alternatyvos nėra – arba amerikonas arba lietuvis... Vis tiek tu esi lietuvis – tautybės nepakeisi... Tautybė įgyjama su gimimu... Lenkas gali mokėti lietuviškai, gali viską daryti, lietuvis su tuo viskuo nebus...*

Tyrėjas: *Niekada ir jokiais aplinkybėmis jis negalės būti lietuviu, net jeigu save laikys lietuviu?*

Respondentas: *Ne... Lietuviais nebent proanūčiai galėtų būti.*

Tačiau, kaip pastebėjo keletas respondentų, nors mišri šeima nėra suvokiama kaip absoliuti blogybė (jų pasitaiko kiekvienoje giminėje), jos vertinimas visgi priklauso nuo „lietuviybės perdavimo“ potencialo, kuris tiesiogiai susijęs su gimtosios kalbos mokėjimu.

Etninės tapatybės veikėjas, kuris save laiko senosios, nuosaikiosios lyderių kartos atstovu, teigė: *Žmonės iš mišrių šeimų yra nenoriai matomi... Nors mišrios šeimos neišvengiamos... Dabartinė politika neteisinga... Mišrias šeimas reikia stengtis įtraukti, jų nepalikti... Prarandi viską, jeigu nuo jų ribojiesi... Jie (referuodamas į dabartinius lyderius) ir yra praradę.*

Tyrėjas: *O jūsų šeimoje vaikai irgi yra sukūrę mišrias šeimas, kaip į tai žiūrite?*

Respondentas: *„Gerai būtų buvę, jei sūnus turėtų žmoną lietuve... Bet vaikai patys renkasi... Jie iš namų išsineša kas lietuviška, o tos dvi kultūros turi eiti kartu... Bet anūčiai turės mokėti ir vieną, ir kitą kalbą.*

Mišrios šeimos daugelio respondentų įvardijamos kaip dažnas ir iš dalies neišvengiamas reiškinys, kuriam priešintis beprasmiška. Vietos žiniasklaidos diskurse, nors lietuviybė išskiriama kaip moraliai aukštesnė prieš kitatautiškumą, ypač lenkiškumą, atsispindi bendro gyvenimo su lenkais būtinybė ir patirtis. Punsko kraštas ir jo žmonės vaizduojami kaip išskirtiniai būtent dėl to, kad gyvena paribio zonoje: akcentuojamas jų gebėjimas prisitaikyti prie aplinkos, neprarandant tapatybės (didelis dėmesys teikiamas kalbai ir dzūkiškai tarmei kaip identifikacijos elementams). Iš respondentų atsakymų galima pastebėti, kad visgi ne tiek mišrios šeimos, kiek mišrios arba naujos tapatybės formos laikomos didžiausiomis grėsmėmis, kurioms atsispirti yra būtina:

Tyrėjas: *O ar žmogus iš mišrios šeimos gali būti ir lenkas, ir lietuvis, t. y. turėti mišrią tapatybę?*

Etninės tapatybės veikėjas, vienas iš asmenų, formuojančių žiniasklaidos diskursą: *Žmogus be šaknų – nepilnavertis... Kuo – būti kosmpolitais? Europos žmogus – tai jis yra nieko. Nėra tokios sąvokos... Tai patys blogiausi žmonės, kurie nežino kas jie yra... Žmogus be tradicijų, be šaknų... Su tokiu žmogum pavojinga bendrauti, nes jis*

*neturi jokios atsakomybės... Reikia atsargiai bendrauti žinant, kad kosmopolitas...
Jam tas pats, gali išduoti vertybes... Nėra tokių sąvokų – Europos pilietis, maža,
Marso pilietis?*

Taigi svarbu pažymėti, kad šeimos, kaip silpstančio lietuviybės išsaugojimo pagrindo, samprata atrodo glaudžiai susijusi su plačiau suvokiamomis tradicinės kaimo bendruomenės nykimo, demografinėmis ir ypač kultūrinėmis grėsmėmis. Absoliuti dauguma respondentų išreiškė susirūpinimą krašto demografinė padėtimi, kaimų tuštėjimu, jaunimo pasitraukimu iš šio krašto. Kalbinami vyresnio amžiaus respondentai dažnai su nostalgija prisimindavo tuos laikus, kai sąlygos plėtoti lietuviybę buvo nepalankios, tačiau pasiryžimas ir bendruomeniškas buvo stiprus (minima kaimo, talkos atmosfera, prisimenamos kovos už lietuviškas pamaldas, bendri giedojimai). Tradicinės tapatybės išsaugojimas kartu perspektyvoje ir būtent vaikų švietimas bei auklėjimas „lietuviškai“ yra dažnai etninių tapatybės veikėjų atvaizduojamas kaip tam tikra kiekvieno bendruomenės nario pareiga. Kalba yra suvokiama kaip silpstančio bendruomeniško cemento, o mokykla – kaip tokios lietuviybės išlaikymo centras.

Pasak vieno bendruomenės lyderių, aktyviai veikiančių kultūros ir edukacinėse sferose: Bendruomeniškas nyksta... Kaimas tuštėja... Pasaulis vienodėja... Bendruomenė linkusi nutautėti... Spartėja asimiliacija...

Tyrėjas: O kas gali tam užkirsti kelią?

Respondentas: Savimonės keitimas (sulenėjimas) yra pristabdomas procesas... Jame pagrindinį vaidmenį vaidina mokykla.

Mokyklos ir kultūros erdvės šiame realių ar suvokiamų grėsmių kontekste yra suvokiamos kaip pagrindinės lietuviybės išsaugojimo erdvės. Šiose erdvėse aktyviai veikia bendruomenės lyderiai ir kiti etninės tapatybės veikėjai, formuojantys tapatybės sampratą ir jos išlaikymo strategijas. Etninės tapatybės veikėjų vaidmuo bendruomenėje, jų veiklos kryptys ir strategijos šiame darbe yra nagrinėjamos ir analizuojamos remiantis respondentų išsakytomis mintimis ir išvaidomis.

Etninės tapatybės veikėjai: jų vaidmuo bendruomenėje ir veiklos strategijos

Kultūros įstaigoms ir mokykloms tiek Punske, tiek Seinuose, remiantis daugelio apklausų pateikta informacija, vadovauja profesionalai, kurių pagrindinis pragyvenimo šaltinis susijęs su lietuviybės veikla, t. y. jie ne tik gyvena dėl lietuviybės (misi-ja), bet ir iš lietuviybės. Atliktas lauko tyrimas ir respondentų pasakojimai parodė, kad etninės tapatybės veikėjai šiame kontekste yra ir vieni pagrindinių etninės ekonomikos veikėjų, užimantys nišinę ekonomikos dalį (etninės bendruomenės

švietimo ir kultūros organizacijos), kurią siekia kontroliuoti per įvairias priemones, koncentruodami savo galias ir monopolizuodami resursus (tarp jų komunikacinius).

Vienas buvęs bendruomenės lyderis pastebėjo: *Jaunų lyderių neišauga, nes jiems (esamiems) nereikia, jie neleidžia... Čia enklava... „Dasirové“, tai ir sėdi... kažkas nuvarva ir kitiems... Visi kiti susirišę, negali pasakyti prieš.*

Kitas buvęs aktyvus bendruomenės narys teigė: *Čia negali padaryti jokio manevro... Visi žino, kaip čia yra, be giminytės ryšių į Punsko mokyklą dirbti nepateksi... Taip jie viską pasidalina – jei kelius valyt, tai X šeima, jei asfaltas – Y šeima.*

Kitų profesijų apklausti atstovai, ypač tie, kurie nelaiko savęs aktyviais bendruomenės nariais, taip pat buvę bendruomenės lyderiai akcentavo būtent giminytės ryšius gaunant darbą mokykloje ir kultūros namuose. Tam tikri postai, jų žodžiais tariant, yra ne tik iki gyvos galvos, bet ir paveldimi. Respondentai nurodė, kad nesutarimai tarp senos ir naujos lyderių kartos buvo išspręsti patraukiant senosios kartos lyderius, o nauja lyderių karta, kilusi iš Punsko, yra daug radikalesnė: neparankios nuomos, jų žodžiais, pažabojamos naudojant tokias bausmes arba tų bausmių grėsmes kaip galimas darbo netekimas, verslo boikotavimas ir kitos ekonominės bei socialinės bausmės. Šiuos etninės tapatybės veikėjus respondentai dažnai apibūdina kaip konfliktiškus, naudojančius represines priemones ir nepatenkinančius visų vietos lietuvių poreikių.

Informantas, kurio profesija glaudžiais susijusi su bendruomenės gyvenimu, bet jis nėra etninės tapatybės veikėjas, teigia: *Būtent dėl šios priežasties daugelis čia linke tylėti, nesakyti, nereikšti priekaištų, nes verslas, kuris pasisako prieš, nukenčia... Nebeorganizuojami renginiai, o mokyklos sferoje, ypač Seinų „Žiburio“ mokykloje, niekas jų (kultūros darbuotojų, mokytojų) nuomonės neklausia, nes yra vienintelė teisinga nuomonė... Jeigu pasakysiu ne taip, galiu ieškoti sau darbo.*

Asmuo dirbantis kultūros sferoje, tačiau nedalyvaujantis aktyviai bendruomenės veikloje: *Žmonių poreikiai paprasti, o ne politika... Mūsų pačių niekas neklausia apie poreikius.*

Tyrėjas: *O nėra galimybės juos kažkaip „nukomunikuoti“?*

Respondentas: *Ne... Čia režimas... Veikla čia vyksta ne su žmonėmis, o prie jų aš neafišuoju savo požiūriu.*

Bendruomenės lyderiai, daugelio informantų (daugiausiai buvusių etninės tapatybės veikėjų, kitų profesijų atstovų ir asmenų iš mišrių šeimų) nuomone, veikia savo pačių sukurtame nuolatinės grėsmės kontekste. Dauguma apklaustųjų pripažino, kad iš tiesų problemų tarp lietuvių ir lenkų yra, jų šaknys glūdi giliai istorijoje, tačiau tie respondentai, kurie buvo kritiškai nusiteikę etninės tapatybės veikėjų atžvilgiu, akcentavo, kad didelė dalis problemų yra dirbtinai provokuojamos, nes tai padeda bendruomenės lyderiams išlaikyti savo galią.

Iš tiesų ryšys su lenkų tauta, Lenkijos valstybe pačių etninės tapatybės veikėjų pasisakymuose dažnai buvo dviprasmiškas, nevienareikšmiškas. Lietuvių pagarbos ir paniekos santykis su lenkiškuoju patriotizmu buvo identifiikuotas daugelio respondentų. Labai instruktivus vieno tapatybės veikėjo apibūdinimas, jog *mes neatskiriami dalis Lietuvos gyvenimo... norime turėti įtaką... bet ir su Lenkija mes irgi surišti... nors Lenkija pamotė, mes esam nedaloma tos valstybės dalis*. Šio krašto etninės tapatybės veikėjai nuolatos seka Lietuvos vidaus politikos naujienas, diskutuoja apie lenkų etninės mažumos padėtį Lietuvoje, ją lygina su savąja. Kaip nurodė bendruomenės lyderiai ir kiti aktyvūs jos nariai, dažnai Lenkijos lietuviai jaučiasi dviejų tarpvalstybinių santykių įrankiais. Tačiau tyrimo duomenys parodė, jog dalis respondentų jaučiasi ne tiek šių tarpvalstybinių santykių, kiek vietos etninės tapatybės veikėjų interesų įrankiais.

Vieno informanto, buvusio aktyvaus bendruomenės nario, nuomone, *dabartiniai vadai siekia atsiverti... Kas lenkas, tai jau su tuo nereikia nieko bendro turėti.... Visi yra vieno veikėjo Z mokiniai, o tas veikėjas – žmogus, kuris pirma turi sudaryt problemą, po to veikti... Kai nėra problemos, jis neveiklus*.

Grėsmės, anot respondentų, yra dirbtinai sukuriamos ir bereikalingai gaivina kolektyvinę atmintį apie lietuvių ir lenkų nesantaiką. Tačiau etninės tapatybės veikėjai akcentuoja, kad istorijos negalima pamiršti, reikia iš jos mokytis. Jų misija – „tiesos atstatymas“, garbės gynimas, lietuviškosios istorijos ir kultūros išsaugojimas, kova už teisę išlikti. Šis gynybinis aspektas itin išryškėjo bendraujant su visais etninės tapatybės veikėjais:

Vieno iš bendruomenės lyderių nuomonė apie Berznyką⁹: *Ten yra mūsų tapatybės dalis... Tas įrašas, sakantis, kad „lietuviai, lenkų žudikai“... Dalis pyksta ant lietuvių... Dalis ir lietuvių perskaito ir sako, mes esam tokie ir tokie... Lenkai jaučia neapykantą lietuviams, vyksta lenkiškumo stiprinimas per lietuvių žeminimą*.

Kitas vienas svarbiausių etninės tapatybės lyderių, kalbėdamas apie lietuvių bendruomenės užsidarymą, teigė: *Jei situacija būtų kiek kita... neveiktų savigynos mechanizmas... Mūsų per mažai, kad nesigintume, reikia gintis*.

Tyrėjas: *Jūs norite pasakyti, kad tokia gynybinė pozicija yra neišvengiama?*

Respondentas: *Taip... Tai desperatiška gynybinė pozicija... Tuoj būsim tyrimo objektu... Prašom nesistebėti, kad užsidarom ir ginamės... Jei atsiverti, išsivaikštom*.

Etninės tapatybės veikėjai, kitų respondentų nuomone, siekia save išskelti kaip lietuviškumo pavyzdį, būtent per taisyklingos lietuviškos kalbos (apklaustieji ją vadina „normalia kalba“, kuri nėra tokia, kokia vartojama kasdieniniame gyvenime, kuomet bendraujama „dzūkuojant“, t. y. kalbant dzūkiška tarme) vartojimą, kultūrinių tradicijų puoselėjimą (daugiausia per liaudies dainas, šokius ir teatrą),

⁹ Vienas iš labiausiai krašto lietuvių ir lenkų polemizuojamų istorinės atminties aspektų yra Berznyko kapinėse esamų Lietuvos karių kapų sutvarkymo klausimas.

istorinių klausimų gvildinimą. Šie asmenys, pasak vienos neaktyvios bendruomenės narės, *nustato, kas tikras lietuvis, ir verčia į lietuviybę.*

Pavyzdinės bendruomenės kūrimas vyksta per žiniasklaidos priemones, švietiškose ir kultūrinėje veikloje ir yra parodomas per proginius koncertus, renginius, kurie yra labai gausūs šiame krašte. Šių renginių metu bendruomenės nariai aktyviai dalyvauja ne tik kaip žiūrovai, bet ir kaip dalyviai šokdami, dainuodami, vaidindami – tai yra vienas svarbiausių kriterijų apibrėžiant narystę. Svarbus čia ir pačios scenos elementas (galima atkreipti dėmesį, jog žurnalo *Aušra* viršelyje dažnai vaizduojama scena): ilgų koncertų metu ne viena dešimtis asmenų pabūna scenoje, kiekvienas choras ar ansamblis, ypač jų vadovai, kurių dažniausiai būna keletas ir daugiau, yra pristatomi, apdovanojami, pagerbiami. Matomumo aspektas yra labai svarbus bendruomenės gyvenime: mokyklose sienos nukabintos medaliais, pagyrimo raštais, o mokyklos vadovai ir kultūros darbuotojai didžiuojasi savo auklėtinių pasiekimais ir vykdoma veikla.

Viena kultūros darbuotoja kritiškai vertina šią veiklą, nes ji yra primetama ir tarnauja pačių lyderių interesams. Ji teigia: *Lyderiai piešia modelinę visuomenę, reali yra visai kitokia... Politškai formuojamas tam tikras įvaizdis, kuris yra reikalingas... Tautybė ir tapatybė – politinis ir ekonominis žaislas... Tautinė tapatybė – gerai parduodama prekė.*

Remiantis apklaustųjų pateiktomis išvalgomis ir surinkta medžiaga galima teigti, kad etninės tapatybės veikėjai, veikdami esamų ar suvokiamų grėsmių kontekste, apeliuoja į lietuviybės sureikšmintą įvaizdį ir jį iš dalies kurdami buria aplink save idealų įvaizdį turinčią bendruomenę, kurios narystė apibrėžiama pagal nustatytus kriterijus. Pagrindiniai iš jų – lietuviškos mokyklos pasirinkimas, aktyvus dalyvavimas bendruomenės gyvenime, lojalumas jai; kitais žodžiais tariant, tie elementai, kurie padeda išlaikyti ne tik etninę tapatybę kartų perspektyvoje, bet ir tvarų bendruomenės gyvavimą iš ekonominės perspektyvos.

Bendruomenės *čiudokai* ir jų santykis su lietuviybe

Šio krašto gyventojai vietos žiniasklaidoje atvaizduojami kaip autentiškos lietuvių etninės kultūros puoselėtojai, sergėtojai, kurių ryšys su platesne lietuvių tauta yra neatsiejamas, o misija aiški – puoselėti lietuviybę, kovoti prieš grėsmes, neteisybę, vykdomą Lenkijoje lietuvių atžvilgiu, ir skleisti informaciją apie lietuvių žeminimą. Mokykla ir kalba, kaip minėjome, šiame diskurse užima pagrindinį vaidmenį, nes yra laikomos itin reikšmingomis siekiant išsaugoti tapatybę: kalbos praradimas veda link pačios tapatybės praradimo, o mokyklų uždarymas ir lietuviško švietimo nykimas kelia tiesioginę grėsmę ir jai. Minimoms ir vidinės grėsmės tapatybei, kurių pagrindinė – pačių lietuvių įsi-

traukimo stoka. Etninės tapatybės veikėjų nustatyti lietuviybės kriterijai siaurina bendruomenę, ir dalis asmenų, kurie savęs neatpažįsta šiuose idealuose, lieka bendruomenės paraštėse ar už jos ribų. Šie asmenys patys save vadina *čiudokais, intruzais*.

Viena tokių respondenčių, kuri yra sukūrusi mišrią šeimą ir jaučiasi bendruomenės nesuprasta ir atstumta, sakė, jog tokių „čiudokų“ kaip aš yra daug, bet daug kas nekalba atvirai... *Lietuviai mus (referuodama į savo draugę) vadina „mozūrėm“.*

Tyrėjas: *O kuo Jūs save laikote? Lenke, Lietuvoje?*

Respondentė: *Dzūke, lenke ir Lietuvoje... Mano vaikai nekalba lietuviškai... Bet aš negaliu su jais kalbėt lietuviškai, nes namie kalbame lenkiškai... Radikalai taip auklėja savo vaikus, kad tie turbūt jau gimsta idealiai kalbėdami lietuviškai... Jie gryni gryni, saldūs saldūs.*

Apklausti asmenys, kritikuojantys etninių lyderių veiklą, nurodė, jog patiriamas didelis spaudimas dėl vaiko leidimo į lietuvišką mokyklą (kai kada net dar negimus vaikui jau įkalbinėjama vesti į lietuvišką mokyklą; nusprendus vaiką atsiimti iš lietuviškos mokyklos, stengiamasi perkalbėti; vaiką atsiėmus, pritaikomos bausmės: atribojimas nuo bendruomenės gyvenimo, nebendravimas, ekonominės sankcijos). Seinuose sprendimas vesti vaiką į lietuvišką mokyklą ar ne, o Punske atveju – į lietuvišką klasę ar lenkišką – turi ypatingą reikšmę ne tik vaiko ugdymo procesui, bet ir šeimos bei individo vietai bendruomenės gyvenime. Iš atlikto tyrimo metu surinktų interviu galima teigti, jog kultūros įstaigos, ypač mokyklos, tiek Punske, tiek Seinuose profesionalių tapatybės veikėjų dažniausiai yra suvokiamos visų pirma ne kaip ugdymo erdvės plačiąja prasme, o kaip tapatybės politikos įrankis, kuriuo siekiama išsaugoti ir perduoti lietuviybės pagrindus ateities kartoms:

Kaip teigė vienas pagrindinių bendruomenės lyderių *Mokykla yra politiška... valstybės politikos įrankis... Mes esam lietuvių tauta, tai ir vaikus mokom atitinkamai... Lietuviškoje mokykloje vaikas gaus lietuviybės dozę... Mes padėsime jam nustatyti jo tapatybę.*

Kitas etninės tapatybės veikėjas, dirbantis viešajame sektoriuje, sakė: *Man svarbu, kad lietuviai nesulenktų, o lenkai nesulietuvėtų... Svarbu, kad mišrios šeimos vaikus vestų ne į lenkiškas klases.*

Mokyklos sfera šiame kontekste tampa pagrindiniu kovos lauku, nes ji susijusi ne tik su pagrindiniu tapatybės išlaikymo klausimu, bet ir su etninės ekonomikos išsaugojimu. Punske, pasak daugelio respondentų, būtent mokykla yra vienas didžiausių darbdavių (Punske respondentų buvo nurodyta, kad didžiausi darbdaviai yra mokykla, bankas, savivalda, paštas, lietuvių kultūros namai)

Informantė, anksčiau dirbusi mokykloje, teigė: *Mokykla Punske yra didžiausias darbdavys, mokytojai – geriausiai uždirbantis visuomenės sluoksniš... Dar gydytojai...*

Diplomuoti mokytojai dar gauna kaimo priedą... Apmokami viršvalandžiai... Mokytojai – geriausiai uždirbantis visuomenės sluoksnis.

Informantas, glaudžiai susijęs su bendruomenės gyvenimu, bet neidentifikuojantis savęs jos dalimi, teigė: *Turėt darbą mokykloj didelė malonė... Mokytojai darys viską, kad darbą išsaugotų.*

Naudojant Alberto O. Hirschmano klasifikaciją (Hirschman 1970), asmenys, nepatenkinti etninės tapatybės veikėjų primetamais lietuviybės idealais, jų veikla mokyklos ir kultūros sferose, gali būti skirstomi į dvi grupes pagal jų pasirinktą veiksmo trajektoriją: tie, kurie nepritaria, bet savo nepritarimo nerodo ir reiškia lojalumą bendruomenei (angl. *loyalty*), ir tie, kurie pasirenka išėjimą iš bendruomenės (angl. *exit*), kuris kaip ir protesto balsas (angl. *voice*) yra nepriimtinas ir kartais net baudžiamas. Įdomus faktas, jog kai kurie respondentai nurodė, kad nemaža dalis tų, kurie turi galimybę pasitraukti arba atsiriboti, dažnai nutraukia visus ryšius su lietuvių bendruomene. Asmens, dirbančio mokyklos sferoje, bet ne lietuviškoje mokykloje, žiniomis, vaikai, išėję iš *Žiburio* mokyklos, taip pat stengiasi atsiriboti nuo lietuviškos aplinkos, nedalyvauja lietuviškoje *Lietuvių namų* veikloje ir nesirenka lietuvių kalbos kaip dėstomo dalyko.

Esama galios koncentracija ir disponavimas resursais (prestižo, socialiniais, kultūriniais, ekonominiais), pritaikomi paskatų ir bausmių mechanizmai sumažina galimybes pateikti kritinius balsus ar kvestionuoti etninių tapatybės veikėjų veiklą. Tokiame kontekste asmenys linkę veikiau išeiti iš bendruomenės, nei stengtis ją reformuoti. Taip lieka nereprezentuoti ir neišgirsti nauji krašto lietuvių poreikiai, naujos tapatybės formos, daugiausia susijusios su mišrių šeimų gausa. Etninės tapatybės veikėjai, dirbantys kultūros ir mokslo įstaigose, lietuviybės išsaugojimą dažnai traktuoja kaip misiją (neretai kaip savo gyvenimo projektą), tačiau ši misija ir jos įgyvendinimas, kaip rodo tyrimo rezultatai, ne visuomet tenkina platesnės bendruomenės poreikius ir suvokimą. Jaunesnės kartos respondentai vis dažniau atsisako įprastinių kategorizacijų, kurias etninės tapatybės veikėjai eskaluoja viešajame diskurse ir pritaiko savo veiklos sferose. Šiems asmenims, dažnai sukūrusiems mišrias šeimas, tapatybė yra daug kompleksiškesnė, ir esamos tapatybės išsaugojimo formos ne visuomet yra priimtinos.

Išvados

Šiame straipsnyje buvo pristatyti tyrimo, vykusio 2014 m. vasario ir kovo mėnesiais Punsko ir Seinų krašte, rezultatai. Atlikto lauko tyrimo metu užregistruota medžiaga atskleidžia, kaip Lenkijos lietuvių etninė mažuma suvokia pavojus savo tapatybei ir išlikimui, kaip etninės tapatybės veikėjai ne tik kapitalizuoja, bet ir formuoja diskursą apie silpstančios tapatybės grėsmes. Grėsmių suvokimas gali būti sietinas su objektyviomis, faktinėmis kliūtėmis, su

kuriomis susiduria krašto lietuviai, taip pat su minėtu nepalankiu ekonominiu, socialiniu ir demografiniu kontekstu, sienų nykimu bei tarpetninių kontaktų intensyvėjimu (Nikiforova 2010).

Atlikti nestruktūruoti interviu leidžia analizuoti etninės tapatybės veikėjų strategijas, kuriomis siekiama apginti suvokiamai ar realiai pavojuje esančią tapatybę ir užtikrinti tvarų bendruomenės gyvavimą. Surinkta medžiaga rodo, kaip sureikšminto ir idealizuoto lietuviybės įvaizdžio kūrimas, alternatyvių požiūrių ir tapatybių, kurios neišvengiamai pasireiškia bendruomenėje, tačiau nukrypsta nuo suformuoto lietuviybės įvaizdžio, nepripažinimas ir poreikių ignoravimas sukuria atskirties barjerus ir *čiudokų* kategorijas. Narystė bendruomenėje apibrėžiama pagal etninės tapatybės veikėjų nustatytus kriterijus, kurių pagrindinis yra lietuviškos tapatybės išlaikymas kartų perspektyvoje, pasireiškiantis per lietuviško ugdymo pasirinkimą. Būtent šis kriterijus čia išryškėja kaip esminis, apibrėžiant asmens ir šeimos padėtį bendruomenėje. Etninės tapatybės veikėjai naudodami jiems plačiai prieinamus resursus ir socialinės kontrolės mechanizmus, besiremiančius paskatų ir bausmių logika, siekia paskatinti prisitaikymą prie nustatytų tikslų, socialinių normų, veiklos krypčių. Remiantis giluminių interviu duomenimis galima teigti, kad etninės tapatybės veikėjai, įgyvendindami lietuviybės išsaugojimo misiją, taip pat sutvirtina savo monopolistinę poziciją bendruomenėje ir etninės ekonomikos tvarumą.

GAUTA 2014 09 03

PRIIMTA 2014 11 24

LITERATŪRA

- Ballis Lal, B. (1997). Ethnic identity entrepreneurs: their role in transracial and intercountry adoptions. *Asian and Pacific Migration Journal*, 6(3–4), p. 385–413.
- Barth, F. (1969) (ed.). *Ethnic groups and boundaries: the social organisation of culture differences*. Oslo: Universitets for Larget.
- Barwinski, M., Lesniewska, K. (2013). The contemporary situation of the Polish minority in Lithuania and the Lithuanian minority in Poland from institutional perspective. *Geographia Polonica*, 87(1), p. 27–46.
- Berg-Sorensen, A., Holtug, N., Lippert- Rasmussen, K., (2010). Essentialism vs Constructivism: introduction. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 11(1), p. 39–45.
- Bourdieu, P. (1992) Identity and representation. In: Bourdieu, P. (ed.). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press, p. 220–251.
- Bienkowska, M. (2012). The dynamics of ethnic relations presented on the example of Polish-Lithuanian relations on the North-Eastern borderland of Poland. *Quarterly of International Sociology*, 2(1) p. 17–23.

- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Cerulo, K. A. (1997). Identity construction: New issues, new directions. *Annual Review of Sociology*, 23, p. 385–409.
- Chałupczak, H., Browarek, T. (1998). *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*. Lublin: UMCS.
- Durkheim, É. (1991). *Les Formes élémentaires de la vie religieuse: le système totémique en Australie*. Paris: Librairie Général Française.
- Elsbach, D. K. Bhattacharya, C. B. (2001). Defining who you are by who you're not: organizational disidentification and the National Rifle Association. *Organisation Science*, 12(4), p. 393–413.
- Eriksen, T. H. (2001). Ethnic identity, national identity and intergroup conflict. In: Ashmore, R. D. Jussim, L., Wilder, D. (eds.). *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction*. Oxford: Oxford University Press, p. 42–70.
- Fong, M., Chuang, R. (2004) (eds.). *Communicating ethnic and cultural identity*. Oxford: Rowman & Littlefield publishers.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hoben, A., Hefner, T. (1991). The integrative revolution revisited. *World Development*, 19(3), p. 17–30.
- Kasfir, N. (1979). Explaining ethnic political participation, *World Politics*, 31(3), p. 420–434.
- Lewis, A., Crisp, R. J. (2003). Measuring social identity in the professional context of provision for pupils with special needs. *School Psychology International*, 25(4), p. 404–421.
- Nikiforova, B. (2010). Transforming borders functions in the Lithuanian-Polish-Belarusian borderland. *Limes: cultural regionalistics*, 3(2), p. 124–132.
- Parkin, F. (2006) Marxism and class theory. In: Levine, F. Rhonda (2006) (ed.). *Social class and stratification: classic statements and theoretical debates*. Maryland: Rowman & Littlefield.
- Piovesan, S. (2012). *Quando ballano i modavi, la terra geme: Etnografia su una pratica in emigrazione*. Trento: Università degli studi di Trento.
- Reicher, S., Hopkins, N., Levine, M. Rath, R (2005). Entrepreneurs of hate and entrepreneurs of solidarity: social identity as basis for mass communication. *International Review of the Red Cross*, 87, p. 621–637.
- Riggins, S. H. (1992). The media imperative: ethnic minority survival in the age of mass communication. In: Riggins S. H. (ed.). *Ethnic minority media: an international perspective*. London: Sage Publications, p. 1–20.
- Schroeder, I. W. (2010). The making and breaking of collective identities: Analytical inspirations from the new Marxist anthropology. *Etniškumo studijos*, 2010(1–2), p. 26–40.

- Toivanen, R. (2007). Linguistic diversity and the paradox of rights discourse. In: Castiglione, D. Longman, C. (eds.) *The language question in Europe and diverse societies: Political, legal and social perspectives*. Oxford: Hart Publishing.
- Vermeulen, H., Govers, C. (2000) (eds). *The anthropology of ethnicity. Beyond ethnic groups and boundaries*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Weber M., Gerth, H. H., Mills, C. Wright. (1946) (eds.). *From Max Weber: Essays in sociology*. New York: Oxford University Press.
- Wolff, S. (2002). Beyond ethnic politics in Central and Eastern Europe. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4.

Ataskaitos:

Raport z wyników. Narodowy spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011 http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf

Szczegółowa analiza lokalnego rynku pracy w powiecie sejneńskim. Powiatowy Urząd Pracy w Sejnach, Poznań, listopad 2013.

Boundary Marking and Exclusion in an Ethnic Community of Borderland: the Role and Strategies of Ethnic Entrepreneurs

Violeta Podagelytė

LITHUANIAN SOCIAL RESEARCH CENTRE, INSTITUTE OF SOCIOLOGY
A. GOŠTAUTO G. 11, LT-01108 VILNIUS
E-MAIL: VIOLETA.PODAGELYTE@URM.LT

Etniškumo studijos, 2014/2. P. 69–88 © Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2014

ABSTRACT. This article analyses the strategies employed by ethnic identity entrepreneurs to preserve collective identity of the Lithuanian ethnic minority in the region of Pusk and Sejny. The research is based on the data gathered during the field research carried out in February-March of 2014 in this borderland region. The analysis of 45 unstructured or semi-structured interviews reveals how the leaders of borderland ethnic community perceive the threats to collective identity, and which strategies of maintaining their identity they adopt as a response. The results illustrate how invoked essentialised identity through definition of restricted criteria for full-fledged community membership and disregard towards new emerging identities and needs create barriers and the categories of „strangers“. This article also suggests that ethnic identity entrepreneurs, while implementing their mission to preserve collective identity in long-term perspective, also attempt to consolidate their monopolistic position within the community and the sustainability of ethnic economy.

Keywords: collective identity, borderland ethnic community, perception of threats, ethnic identity entrepreneurs, identity maintenance strategies.